

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАСАМПАЗДЫЛЫҚ – АЛДАМШЫ ДАУ-ДАМАЙ МА ӘЛДЕ МАҚСАТТЫ ТҰЖЫРЫМДАУ ДАҒДАРЫСЫ МА? ПӘНАРАЛЫҚ ТӘСІЛ

¹М.В. Клишина, ²Н.Е. Тутинова, ³Г.Р. Сейфуллина

АҢДАТПА

«Шығармашылық» және «жасампаздылық» терминдері ағылшын әдебиетінде көбіне синонимдер ретінде қарастырылса, ал орыс тілді әдебиеттерде әртүрлі мағынаға ие екені көрсетілген. Егер шығармашылықтың әлеуметтік-мәдени мақсаты және шығармашылық үдерістің жеке психологиялық шарттары жоғары гуманистік құндылықтарға жүгінуді қажет етсе және мақсат қою адамның шығармашылық өнімділігін қамтамасыз етсе, біз олардың мақсаттағы айырмашылықтарына ерекше назар аударамыз. Жасампаздылық ұғымына ең көп жақын таралған тәсілдердің бірі – бұл «нәтижелі» тәсіл болып табылады, ол негізінен процедуралық емес, шығармашылық өнімдерін талдауға бағытталған және мақсатты тұжырымдау дағдарысымен байланысты. Авторлар шығармашылық үдерістің өнегелік негізіне және жасампаздылықтың қоғамға қарсы, агрессивті сипатына ерекше назар аударады: моббинг пен буллинг көбінесе девиантты мінез-құлықтың ішінде жасампаздылық ойлауды жүзеге асыру болып табылатынын көрсетеді.

Түйін сөздер: шығармашылық, жасампаздылық, қарама-қарсылық, мақсатты тұжырымдау дағдарысы, құзыреттер, моббинг және буллинг.

^{1,2,3} Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Н.Е. Тутинова,
nurtut86@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Клишина М.В.,
Тутинова Н.Е.,
Сейфуллина Г.Р.

Шығармашылық және жасампаздылық – алдамшы дау-дамай ма әлде мақсатты тұжырымдау дағдарысы ма? Пәнаралық тәсіл // Адам әлемі. – 2023. – № 2 (96). – Б. 56-71.

Творчество и креативность – мнимая контроверза или кризис целеполагания? междисциплинарный подход

Аннотация. Показано, что термины «творчество» и «креативность», рассматриваемые в англоязычной литературе чаще всего как синонимы, в русскоязычной литературе приобрели различные смыслы. Мы акцентируем внимание на их различии по целеполаганию. Если социокультурное предназначение творчества и личностно-психологические условия творческого процесса требуют обращения к верховным гуманистическим ценностям, и целеполагание обеспечивает творческую продуктивность человека. А одним из наиболее распространённых подходов к понятию креативность является «результативный» подход, который ориентируется главным образом на анализ продуктов творчества, а не на процессуальность, и связан с кризисом целеполагания. Авторы акцентируют внимание на нравственной основе творческого процесса и асоциальном, агрессивном характере креативности: показывая, что моббинг и буллинг часто являются реализацией креативного мышления в девиантном поведении «квазитворцов».

Ключевые слова: творчество, креативность, противоречия, кризис целеполагания, компетенции, моббинг и буллинг.

Creation and Creativity is an Imaginary Controversy or a Crisis of Goal-Setting? Interdisciplinary Approach

Abstract. It is shown that the terms «creation» and «creativity», considered in English-language literature most often as synonyms, have acquired different meanings in Russian-language literature. We focus on their differences in goal setting. If the socio-cultural purpose of creativity, and the personal-psychological conditions of the creative process require an appeal to the supreme humanistic values, and goal-setting ensures a person's creative productivity. And one of the most common approaches to the concept of creativity is the «productive» approach, which focuses mainly on the analysis of creative products, rather than procedural, and is associated with a goal-setting crisis. The authors focus on the moral basis of the creative process and the antisocial, aggressive nature of creativity: showing that mobbing and bullying are often the realization of creative thinking in the deviant behavior of «quasi-creators».

Key words: Creation, Creativity, Contradictions, Goal-Setting Crisis, Competencies, Mobbing and Bullying.

Kipicne

Шығармашылық және жасампаздылық тақырыбы батыс және отандық философтардың психологиялық және философиялық еңбектерінде, әсіресе XX ғасырда байыпты зерттелді. Бірақ олардың әлеуметтік бағдарының асинхронизмі іс жүзінде тиісті түсінікке ие болмады. Одан бөлек, XX ғасырдың соңғы жылдары мен XXI ғасырдың басында бұл ұғымдарды сәйкестендіру үрдісі байқалды. Шығармашылықтың жасампаздық іс-әрекет ретіндегі айқын сипаты соңғы жылдары артта қалды, бірақ жасампаздылықты зерттеушілер ұмтылатын, оған жету үшін барлық құралдар жақсы болып табылатын жетістік, жасампаздылықтың маңызды жағы болуда. Шығармашылық қызметтің жасампаздық бастамасын зерттеу адамды табысқа жетуге бағыттай отырып, деструктивті қызметті, агрессивтілікті жоққа шығармайтын деструктивті сәттерді қарастыруды талап етеді. Білім қоғамының қалыптасуы жағдайында шығармашылық потенциал, тәуелсіз шығармашылық ойлау қабілеті, стандартты емес шешімдер қабылдау және мақсат қою бұрынғыдан да көп сұранысқа ие. Адамзаттың қозғаушы күші – шығармашылық тұлғалар. Мұндай тұлғаларды анықтау психология мен философияның өзекті міндеті, сонымен қатар шығармашылықтың теориялық негіздерін дамыту болып табылады. Постмодерн дәуірінің адамы толығымен дезинтеграцияланды, рухани негіздерін жоғалтты, мақсат қоядан, жоспарлау-

дан саналы түрде бас тартты, ол бұрынғы жағымсыз тәжірибеге байланысты ішкі жанжалдар мен қайшылықтарға толы болды.

Қазіргі уақытта шығармашылық іс-әрекет, шығармашылық, жасампаздылық, жаңалық ашу, мақсат қою, құрылымсыздық тұжырымдамалық белгісіздікке ие болса да, өзекті бола түсуде. Осы сәттегі адамның шығармашылық іс-әрекетінің алғышарттары, шарттары, табиғаты мен функциялары туралы жеткілікті және әмбебап түсінік жоқ болғандықтан, шығармашылық тұлғаның «портретінде» оның ішкі әлемінің негізгі серіппелері мен механизмдерімен байланысты маңызды белгілерді бөліп көрсету, оның ішкі ұйымдастыру қағидаттарының артында тұрған көптеген жеке сипаттамалардың өзара байланысының мағынасын түсіну өте қиын.

Шығармашылықтың мәселесі дәстүрлі түрде кеңінен және белсенді талқыланатын мәселелердің бірі болды және қазіргі отандық пен шетелдік әдебиеттерде екіұшты түсінікке ие болды. Талдау әр түрлі бағыттарда жүрді және жүргізіліп жатыр: «дарындылық және генетика», «мәдениет пен шығармашылық», «қызметтің генетикалық және әлеуметтік мәдени факторлары», «саналы және бейсаналы», «еркіндік және шығармашылық», «ғылымдағы инновациялар», «ғылымдағы дәстүрлер мен төңкерістер», «шығармашылық психологиясы және педагогика», «білімнің әлеуметтік мәдени шарттылығы», «субъективтілік және шығармашылық»,

«ғылымның түйсігі мен логикасы», «шығармашылық үдерісті басқару».

Зерттеу мақсаты

Қазіргі мемлекеттер әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық өзгерістерге, түбегейлі реформаларға тап болып жатқан жағдайдағы, оның ішінде білім берудегі шығармашылық тұлғалардың рөлін түсіну қажеттілігі өскен сайын осы маңызды тақырыптың мазмұнды эволюциясын анықтау.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің қайнар көзі соңғы онжылдықтардағы философиялық, психологиялық және педагогикалық жұмыстар болды. Зерттеу барысында себептілік қағидаты және онымен байланысты әлеуметтік-мәдени тәсіл қолданылды; даму қағидаты тарихи немесе диалектикалық деп те аталатын процессуалдық тәсілді қолдануды талап етеді; жүйелілік қағидаты, және зерттеу үдерісінің шығармашылық үдерісті зерттеудің эпистемологиялық, аксиологиялық және әрекеттік тәсілдерін, шығармашылық нәтижелерін бекітетін феноменологиялық тәсілді, тақырыптық мәдени талдау әдісін, экзистенциалды-трансцендентальды талдау әдісін, синхронизм қағидатын біріктіретін зерттеу үдерісінің өзі үшін қажеттілік пен жүйелік ұйымдастырудың талаптары.

Бүгінгі таңда мәлімделген мәселені дұрыс түсіну үшін пәнаралық тәсіл қажет екені анық. Одан басқа мыналар шығармашылық қызметтің, жасампаздылықтың, жасампаздылық әлеуетінің қалыптасу және жүзеге асыру мәселені зерттеудің теориялық-әдістемелік базасы болып табылады: келесі тұжырымдамалық тәсілдерде ұсынылған жүйелілік, синхронизм және т. б. қағидаттары: (А.Д. Холл, Р.И. Фейджин, Л. фон Берталанфи, Н. Винер, И.В. Блауберг, В.Н. Садовский, Э.Г. Юдин, Б.Г. Ананьев, П.К. Анохин, А.С. Выготский, Л.Р. Лурия, С.Л. Рубинштейн); жүйелік талдау тұжырымдамалары (В.П. Беспалько, Е.П. Белозерцев, Б.С.

Гершунский, В.В. Краевский, В.М. Монахов, А.М. Сарамов және т.б.) тәрбиенің гуманистік тұжырымдамасының жетістіктерін ескере отырып (Е.В. Бондаревская, Н.М. Борытко, Р.Г. Гурова, В.А. Караховский, И.А. Колесникова, И.Б. Котова, Е.Н. Степанов және т.б.); жеке тұлғаны дамытуға белсенді көзқарас тұжырымдамасы (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн). К. Юнгтің пікірі бойынша синхронизм екі фактордан тұрады: а) бейсаналық кескін санаға тікелей (яғни сөзбе-сөз) немесе жанама түрде арман, ой, ескерту немесе символ түрінде енеді; б) объективті жағдай осы мазмұнға сәйкес келеді. Кескін бейсаналықта қалай пайда болады және сәйкестік қалай пайда болады? Осы және басқа да осындай жағдайларда, белгілі бір уақытта білуге болмайтын жағдайды априорлық (бейсаналық деңгейдегі білім) себепті түсіндіруге болмайды.

Талқылау

Постмодерн дәуірінің адамы мақсат қоюдан, жоспарлаудан саналы түрде бас тартып толығымен дезинтеграцияланды, рухани негіздерін жоғалтты, оның кеудесі бұрынғы жағымсыз тәжірибелеріне байланысты ішкі жанжалдар мен қайшылықтарға толы. Агрессивтілік, деструктивтілік енді өзін-өзі растаудың ойбағамдық үлгісі болып табылмайды, бұл табыстылықтың заманауи модельдерінің шындығы. Шығармашылық мәселелерін шығармашылық іс-әрекет ретінде зерттеудің өзектілігі бұзылудың алдын алуға, шығармашылықтың мәнін түсінуге, оның қалыптасуы мен жүзеге асырылуымен шартталған, өйткені интеллектуалдық қызметтің және оның қалыптасуының қарқындану шарттары жағдайларына байланысты қазіргі қоғам адамның шығармашылық қабілеттерін қолдау мен дамытуды, заманауи қоғамдағы жаһандану жағдайындағы кез келген мемлекеттің негізгі байлығы болып табылатын ұлттың шығармашылық әлеуетін сақтауды қажет етеді. Және оған тәуелді емес, дербес сұрапылды іске асыратын, бір сүйенішті – тілді сақтады.

Бұл еуропалық, мүмкін қазіргі жағдайда тек еуропалық емес мәдениетті тағы бір рет басып озған декаданстың келесі толқынының белгісі. Шығармашылық пен жасампаздылық қазіргі уақытта екіұшты түрде түсіндіріледі. Кейбір зерттеушілер бұл ұғымдарды түсіндіреді, ал басқалары оларды қызметтің өнімі, мақсаты мен мағынасы бойынша түбегейлі бөледі. Қазіргі орыс тілінде күмән тудырмайтын «шығармашылық» және «жасампаздылық» сөздерінің синонимдерін тану әрекеті таң қалдыруы мүмкін емес. Аргументтер қандай? Олардың эквиваленттілігі мен сәйкестігі бұқаралық ақпарат құралдарында ғана емес, сонымен қатар ғылыми әдебиеттерде де бекітілген (мысалы: [1, 191–276 бб.]). Бұл сөздердің синонимі тек ағылшын тілінен алынған қағаз болғандықтан ғана емес (creative – жасампаздылық, шығармашылық), бірақ ғылыми-техникалық шығармашылық пен құдайлық шығармашылық туралы заманауи идеялар арасында тереңірек, мағыналық байланыстар бар [2].

«Шығармашылық» және «жасампаздылық» ұғымдарының арақатынасы мәселесі

«Шығармашылық» және «жасампаздылық» ұғымдарының арақатынасы мәселесі, сондай-ақ қазіргі жасампаз тәжірибелер мәселесі шығармашылықты философиялық зерттеулердің маңызды құрамдас бөлігі болды, олар Г.Л. Тульчинскийдің, Л.М. Андрюхинаның, Г.И. Ванюрихина, К.В. Сергеева, С.З. Гончарова және т.б., ал батыс әдебиеттерде - Р. Флорида, Эдуард де Боно, Р. Дилтс, Г. Адлер, С. Титц, Л. Коэн, Д. Массон еңбектерінде қарастырылған.

Қазіргі уақытта шығармашылық пен жасампаздылық екі жақты түсіндіріледі. Кейбір зерттеушілер бұл ұғымдарды ұқсас деп санайды, ал басқалары оларды өнім, мақсат және қызмет мағынасында түбегейлі ерекшеленеді деп санайды. Олар әр түрлі мағыналар мен мақсаттарға ие бола ма? Және осы мағынада оларды мақсат қою бойынша қарама-қайшы деп қарастыруға бола ма?

Н.А. Бердяев «Шығармашылықтың

мәні» еңбегінде шығармашылықты адамның ашылуы, Құдаймен бірге жалғасатын жаратылыс ретінде қарастырады. Бұл жұмыстың негізгі қағидасы – адамды шығармашылық ішінде және шығармашылық арқылы ақтау. Бердяевтың айтуынша, «шығармашылық менмендікке қарама-қайшы, өзін-өзі ұмытып кету, Жеке бастан жоғары нәрсеге ұмтылу, шығармашылық акт әлемдік, жалпыадамзаттық, ғарыштық және әлеуметтік сипатқа бағытталған. Шығармашылық өз-өзіңді игеру емес, ол әрдайым өзіңнен шығып кету» [3, 197 б.]. Басқа сөзбен айтқанда, шығармашылықтың әлеуметтік-мәдени мақсаты және шығармашылық үдерістің жеке және психологиялық жағдайлары жоғары гуманистік құндылықтарға жүгінуді қажет етеді. Субъект жаңалықтың артынан ерген жағдайда жалпы игілікті ескермейді және жақсылық пен махаббат идеалдары оны жігерлендірмейді, ол әлемге берекесіздік, жойылу, оған дейін жасалғанның бүлінуін әкеледі және өзін-өзі құлдыратуға келеді. Бұл, Бердяевтың айтылуы бойынша «Құдайдың шақырғанына емес, Ібілістің шақыруына жауап» беретін жалған шығармашылық [3, 205 б.], немесе, дәлірек айтсақ, - антишығармашылық. Бұл деструктивті шығармашылықтың салдары үлкен және жарқын болуы мүмкін, бірақ олар әрдайым сұмдық болады. Деструкция мойындамау энергиясымен толтырылған, ыдырауға, артқа шегінуге және шығармашылықтың бағытына қарсы тұруына алып келеді. «Бұзу – салу емес» деп бекер айтпайды. Адамның кез-келген іс-әрекетінің негізінде белгілі бір қажеттілік, мәселе немесе мүмкіндік жатқаны анық, ол тұлғаның белгілі бір өмірлік құндылықтарының (мета мақсаттарының) іргетасына негізделген. К.Д. Ушинский: «адамның барлық қалауын қанағаттандырыңыз, бірақ одан оның өмірлік мақсатын тартып алыңыз және оның содан кейін қаншалықты бақытсыз және мүсәпір күйге түсетінін көріңіз», - деп атап өтті [4, 351 б.]. Г.С. Батищевтің рухсыздар және немқұрайлылар ештеңе жасамайтыны туралы пікірі атақты ұстаздың сөздерімен

үндеседі. Г.С. Батищевтің бұл тұжырымы бүгінде ерекше өзекті. Дегенмен ол Б.М. Топловтың дарындылық қабілеттердің қосындысына қисындастырылмайтыны туралы және тек рухани бай адам ғана айтарлықтай шығармашы болуы мүмкін деген ойын жалғастырады және дамытады. Бұрын қалыптасқан тұлғалық қасиеттер, ерекшеліктер, сипаттар ойлаудың бастапқы детерминациясы болып табылады, оның шығармашылық сипатын, өзіндік дәрежесін анықтайды. Бұл білім берудің негізгі құндылықтарымен: оқушылардың руханилығы мен шығармашылығын қамтамасыз ететін білім беру ортасын құрумен байланысты. Г.С. Батищев шығармашылықты «субъектаралық» байланыс ретінде анықтай отырып, шығармашылық мәселесін онтологиялық, эпистемологиялық, антропологиялық және аксиологиялық аспектілердегі зерттеді [5]. Соңғы онжылдықтар ішінде ғылымда да, философияда да шығармашылықтың мәнін, оның ерекшеліктерін, оның білім беру үдерісінде қалыптасуын зерттеу бойынша үлкен жұмыс жүргізілді [6, 188 б.]. Шығармашылық мәселесіне қатысты сондай-ақ қазақ философтарының зерттеулерінің ішінде Б.Е. Колумбаевтың еңбектері ерекше көзге түседі: «Шығармашылыққа...!? Адамның әмбебап тағдырындағы жасампаздық туралы очерктер», «Өзін-өзі тану вертикалында – жоқтан болу»: «Шығармашылық ... бұл дүниенің ең жоғарғы сатыдағы жетістіктері деңгейінде жанның тыныштану ар-ожданы».

Психологиялық ғылымда шығармашылық пен жасампаздылық ұғымдарын анықтауға және оның мазмұнына, сондай-ақ оларды зерттеуге әр түрлі тәсілдер ұсынылған (Д.Б. Богоявленская, А.В. Брушлинский, Л.С. Выготский, В.Н. Дружинин, А.М. Матюшкин, В.А. Петровский, Я.А. Пономарев, С.Л. Рубинштейн, О.К. Тихомиров, Е. Dowd, Н. Gruber, J. Guilford, R. Mayer, J. Perry-Smith, С. Shalley, E. Torrance, D. Wallas и др.) [7].

Заманауи психологиялық әдебиетте «шығармашылық» және «жасампаздылық» ұғымдарын анықтау

бойынша көптеген тәсілдер ұсынылған. Ағылшын тіліндегі әдебиеттерде «шығармашылық» пен «жасампаздылық» синонимдар екенін айта кету керек. С.Р.Яголковскийдің айтуынша, қазіргі уақытта қарқынды сынға қарамастан, ең алдымен шығармашылық өнімдерін талдауға бағытталған, жасампаздылық ұғымына ең жақын таралған тәсілдің бірі «нәтижелілік» болып табылады. Жасампаздылық ұғымының өзінде «нәтижелілік» сондай-ақ «процессуалдық» тараптарды біріктіретін әлеуметтік мәдени феномен ретінде қарастыруға ерік беретін С.Р.Яголковскийдің осындай пікірімен екіталай келісуге болатын шығар [8].

С.Б. Бегалиеваның жасампаздылық шығармашылық құрылымдық іс-әрекет ретінде, өз негізінде тұқым қуалайтын бейімділікке ие, адамның дүниетанымдық ұстанымдары, оның құндылық бағдарларының ықпалында бола отырып, тұтастай алғанда субъектінің белсенділігін анықтайды деген сөз орамы көмескі сияқты көрінеді [9, 849 б.].

Керісінше, «жасампаздылық» термині бүгінде көбінесе адамдар ойлап шығару кезінде емес, нәтиже болған кезде қолданылады деп санайтын отандық зерттеушілермен келісу керек. Қалай болғанда да посткеңестік аумағында: «ешкімге қажет емес тауарларды ең жоғары бағамен сататын адам жасампаз» деп айту қалыпты саналады. Бұл адамның жетістігіне бағытталған құндылықты трансформациялары. Яғни шығармашылық пен жасампаздылық арасындағы айырмашылық тек мақсат қоюда ғана емес, сондай-ақ жасампаздылық қызметінің құндылықтандыру мәнінде. Бұл шімірікпеу бізді ақиқаттан алыстатады, құндылықтар иерархиясын өзгертеді. Жасампаздылық қызметі шығармашылық қызметке қарағанда құндылықты артықшылықтардың иерархиясын өзгертеді.

Айтылғанға дәлел ретінде күтпеген тұжырымдар беретін және психологтардың үлкен қызығушылығына ие болып жатқан ұйымдағы жасампаздылық аспектілерінің соңғы жағымсыз мәселелерін зерттеу болып табыла-

ды. Жұмыс орнындағы моббинг және буллинг сияқты құбылыстар көбінесе әумесерлік мінез-құлықтағы жасампаздылық ойлауды жүзеге асыру болып табылады. Әумесерлік мінез-құлық ұйымның басқа қатысушыларының қолайлығына қауіп төндіреді, тапшы ресурстар үшін бәсекелестікте көрінеді: қызмет бабында жоғарылау, бонустар үшін күрес, жобалар бойынша тапсырмалар алу және марапаттар [10, 86-107 бб.].

Шетелдік авторлардың пікірінше, агрессивті қарым-қатынаста, өтірікте, келеке етуде, иронияда қоғамға қарсы (malevolent) жасампаздылық жүзеге асырылады [11]. Қоғамға қарсы жасампаздылық – бұл заңсыз мәселені заңсыз тәсілдермен шешудің түпнұсқасы, оның нәтижесінде ол басқа адамдарға зиян келтіреді [12, 279–290 бб.]. Зерттеулер девианттық мінез-құлықтың мәселесі алуан түрлі ұйымдарға тән екенін көрсетеді. Бұл құбылысты түсіну үшін агрессивті, бейәлеуметтік ерекшеліктер көрініс табатын тұлғаның және мәнмәтіннің ерекшеліктерін табу қажет. Шығармашылық – өз мәнісінде өнегелі, жасампаздылықтың өнегелікпен шаруасы жоқ.

Шығармашылық мәселесінің отандық дамуы ХХ ғасырдың соңында, негізінен, орыс психологиясы мен философиясының классиктері ұсынған және олардың шәкірттері және соңынан ерушілермен дамытылған әлеуметтік-мәдени және процедуралық-белсенділік тұжырымдамалары аясында жасалды (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Ильенков Э.В., Библер В.С., Спиркин А.Г., Батищев Г.С.) Отандық ойлау және шығармашылық психологиясының дамуына 70-80 жылдарда О.К.Тихомиров жұмыстарында [13; 14] жасап шығарған және оның ізбасарларымен дамытылған мағыналық ойлау теориясы да едәуір әсер етті [15, 218-230 бб.].

Шығармашылықты (әсіресе оның бейсаналық және интуитивті компоненттерін) зерттеуге Я.А.Пономарев көп көңіл бөлген. Оның еңбектерінде адамның іс-әрекеті нәтижесінің гетерогенділігі туралы маңызды ереже ұсынылды, бұл осы әрекеттердің тек тікелей емес, со-

нымен қатар жанама өнімдерінің болуын болжайды. Я.А.Пономарев шығармашылықты зерттеуде жанама өнімдерді талдаудың маңыздылығын атап өтті. Оның пікірінше, олар білдірмей айту әсерімен тығыз байланысқан бірлескен шығармашылықта белгілі бір рөл атқарады: «топтық (ұжымдық) шешімде топтың бір мүшесінің әс-әрекеті нәтижесінде пайда болатын жанама өнімдерді топтың кез-келген мүшесі «шақыру» ретінде қолдана алады...» [16].

Рухсыздық – технократиялық ойлау ерекшелігі, В.П.Зинченко оның маңызды белгілері құралдың мақсат үстінен, мақсаттың – мән мен жалпыадамзаттық қызығушылықтардың үстінен, мәннің – болмыс пен заманауи әлемнің, техниканың, сондай-ақ психотехниканың (психолог аузынан бұл тезис әсіресе қатты естіледі) шынайылығы үстінен – адам және оның құндылықтарының үстінен үстемдік ететін дүниетаным ретінде анықтайды. Басқа сөзбен айтқанда, технократиялық ойлау – бұл Ақыл мен Даналыққа жат Пайым. Технократиялық ойлау үшін ғибрат, ар-ождан, адамның қасіреті мен қадір-қасиет категориялары жоқ [17, 92–93 бб.].

Осы анықтамадан технократтық ойлау қабілеті бар адам өзіндік әрекеті, тәуелсіздігі және ерік білдірудегі еркіндігі және қызмет кеңістігінде бағдарлауы бар тұлға ретінде емес, әр түрлі айла-амалдар нысаны ретінде қабылданатыны айқындалады. Малица, Боткин және аль-Манджр Рим клубына берген «Білім алудың шегі жоқ» баяндамасында мәлімделген білімге барлау амалы репродуктивтік ойлауға бағдарланған технократиялық ойлауға қарама-қарсы қойылған.

Отандық ғалымдар білім берудегі руханият пен шығармашылық, инновациялық білім, жаһандану және білім беру сияқты философиялық білім беру мәселелерін белсенді дамытуда; өзгермелі әлемдегі білімнің рөлі мен орны; білім мен мәдениет арасындағы алшақтық; білімнің ғылымнан артта қалуы; білім адамның өз болмысын алу ретінде, білім берудегі мақсат қою дағдарысы және т.б. [18].

Руханият пен шығармашылықты білім берудің мақсаты деп тануға болады. Мақсат қоюдың мәселесі психологияда, философияда және қоғамтануда қарастырылады. Мақсат қою идеяларды, құралдарды, ресурстарды таңдау және таңдалған идеяны жүзеге асыруда рұқсат етілген ауытқулардың шекарасын белгілеу үдерісі ретінде анықталады. Бұл үздіксіз үдеріс, өйткені мақсатқа жету барысында да жаңа идеялар пайда болады. Сондықтан да шығармашылықта нәтиже ғана емес, шығармашылық үдерісінің өзі де маңызды. Жасампаздылық болса нәтижелілікке бағытталған.

Шын мәнінде, шығармашылық өнімі қызмет «іздегенге» қол жеткізумен шектелмейді: мұнда анықталған жағдайларға сәйкес келетін нәтиже алу емес, жағдаяттық талаптармен туындаған мәселені шешу емес, берілген шарттармен ынталандырылмаған жаңа сұрақтың пайда болуы шешуші мәнге ие. Өнімділік қызметін зерттеу үшін өз шешіміне және соның ішінде таусылуға тұйықталатын кейбір жеке мәселелік жағдай санау жүйесі болып табылады.

А.Г.Спиркин «Шығармашылық – нәтижесі бірегей құндылықтарды жасау, жаңа, бұрын белгісіз болған фактілерді, материалдық әлемнің және рухани мәдениеттің заңдылықтары мен қасиеттерін бекіту болып табылатын қызмет» деп сендірген [18, 193 б.]. Шығармашылықты зерттеудің санақ жүйесі кездейсоқ ашылатын, ажыратылатын, өзінің ашылуын, жаңа іздеуді ынталандыруды жүргізуде нәтижелендіретін жағдай ретінде көрініс табады. Басқаша айтқанда, мәселе алға қойылады және шығармашылық субъектісінің өзімен шешіледі. Шығармашылық пен өнімді қызмет сыртқы жағдайлардан азат емес. Бірақ шығармашылық оны орналастыру шарттары сыртқы жағдайлар болып табылатын субъектінің құнды, өмірлік мүмкіндіктерінсіз мүмкін емес. Шығармашылық өнім-жауапта өшпейді, бірақ жаңа сұрақта от болып жалындайды. Шығару – бұл қойылған сұраққа жауап іздеу ғана емес, мәселені көру, жаңа сұрақ құру.

Іс-әрекет өзінің шығармашылық мәртебесін анықтайды және куәландырады,

өйткені оның нәтижелері одан әрі дамуға арналған сәлемдемелерге айналады, іздеудің жаңа дейгейін бастайды, – яғни оның нәтижеге қарай қозғалысы соңғысын жеңуге дайын болғандықтан, асып түсу әлеуетін дамытады. Қызмет шығармашылық ретінде тек «жауап» және тек «шешім» болуды тоқтатқан жерден басталады. Сол және басқа да бола отырып, ол сонымен қатар «бұдан басқа» бір нәрсе ретінде көрініс табады. Бұл «бұдан басқа» – алынған шешімнің жаңа тапсырмаға, табылған жауаптың – жаңа сұраққа, қолжеткізген нәтиженің – жаңа жолдың басына ауысуы [19].

Шығармашылық сыртқы детерминацияның күшінен шықпайды, бірақ оны тек олай түсіндіруге болмайды. Сыртқы детерминация әрдайым орын алады, және де айтарлықтай едәуір әсер етуі мүмкін. Алайда, мәселенің мәні бұған байланысты емес. Шығармашылық қызмет сыртқы детерминациядан емес және оған қарамастан емес, – субъектінің ішкі тұтас-өмірлік (жеке іс-әрекет деңгейінде тұтас-жеке) потенциалын сыртқы жағдайлармен ашумен шартталған дамытудан туындайды.

Шығармашылық үдеріс белгілі бір факторлардың жиынтығымен анықталмайды: өзінің қайталанбайтын ерекшелігінде ол өз қозғалысымен құрылады, басқаша айтқанда, ол «өзін-өзі құратын жол» және бұл жерде мақсат қоюдың маңыздылығы айқын. Алайда, сонымен қатар шарттар мен нәтижелердің, «басы» мен «аяғының», олардың жасырын, қарамақайшылықты, қозғалмалы өзара шарттылығының терең түйіндістігі бар, соның арқасында үдерістің тұтас логикасы туралы айтуға болады. Шығармашылық қабілеттердің дамуы үш детерминациядан өтеді: даму ортасы детерминациясы, қызмет талаптары детерминациясы, рухани құндылықтар детерминациясы.

Мақсатты тұжырымдау адам өмірінің жалпы тиімділігі мен шығармашылық өнімділігін қамтамасыз етеді, уақыт пен іс-әрекетті басқаруға көмектеседі, ақыл-ой мен жүйелі ойлауды, ойлау мәдениетін дамытады. Сонымен қатар, ол өмірдің мақсаты мен мәнін табуға көмектеседі, қорқыныш пен уайымнан

арылтады. Өз ресурстары мен әлеуеті туралы ақпараттың болмауына байланысты мақсаттарды іске асырудың сәтсіз әрекеттері орын алуы мүмкін. Бір жағынан, мақсат қоюды шығармашылық үдеріс деп атауға болады, екінші жағынан, шығармашылық үдеріс – бұл мақсат қою үдерісі, ол сырттан мақсаттар ұсынылмаған, бірақ шығармашылықтың өзінен туындаған кезде пайда болады.

Білім беру практикасының барлық деңгейдерінде мақсат қою мәдениетінің төмен деңгейі мақсаттар мен мақсат қоюдың мәселесі қазіргі уақытта педагогика және білім философиясы саласындағы зерттеушілердің назарының шеткері болуымен байланысты екенін мойындау керек. Сарапшылардың «отандық қана емес, әлемдік білім берудің дағдарысының негізгі аймағы – бұл мақсат қою, яғни алдағы жобалау іс-әрекеті немесе эксперименттік педагогикалық зерттеулер нәтижесінде біз нені алғымыз келетінін дұрыс түсіну және ұғыну қажеттілігі» деп тұжырымдауы кездейсоқ емес [20, 27 б.]. Педагогикалық үдерісті құрудың әртүрлі тәсілдері арасында мақсатты тәсілдің жоқтығы туралы тұжырыммен, сондай-ақ жоғары педагогикалық білім стандартында мақсат қою құзыреттілігінің болмауымен келіспеуге болмайды [21, 15 б.].

Мүмкіндіктер алдын-ала байқалуы керек болған кезде қажеттіліктер мен мәселелерді түсінуге болатындығы белгілі. Олардың барлығы белгілі бір мотивтің пайда болуына әкеледі – танымал анықтамаға қайшы саналысы (мотив ол саналы қажеттілік) бар, ол адаммен мойындалуы міндетті емес.

Мақсат қою ынталандырудың энергетикалық компонентін арттыруға, белгісіздік пен мазасыздықты азайтуға немесе толығымен жоюға арналған. Бірақ мақсат қою қабілетін дамыту мүмкін бе? Кез-келген адамға мақсат қою қабілетін тәжірибе мен жаттығу арқылы қарапайым дағды ретінде дамыту мүмкін ба? Бұл сұрақ Э.В.Ильенковтың «мектеп ойлауға үйрету керек» қағидасымен тығыз байланысты. Шығармашылық қабілеттер мен мақсат қою қабілетінің үйлесімділігін мой-

ындау керек шығар. Шығармашылық қабілеті мақсат қою қабілетінің болуын болжайды. Мақсат қою қабілетінің болмауы шығармашылық қабілетті, яғни белгілі бір қасиеттері бар мәселені шешу қабілетін жоққа шығармайды, бірақ жаңа міндеттер қою және мәселені шешу шеңберінен тыс идеяларды тұжырымдау қабілетін білдірмейді, яғни шығармашылықты білдірмейді.

А.М.Новиков білім беру қызметінің сипаты оқушыға мақсат қойылғанына немесе оның өзі қойғанына байланысты екенін дәлелдеді: бірінші жағдайда ол күнделікті, орындаушылық сипатқа ие; екіншісінде – белсенді, шығармашыл [22, 104 б.].

Қазіргі дәуірдегі әлеуметтік қайта құрулар мен ғылыми-техникалық прогрестің әлеуметтік салдары адам ақыл-ойының, адамзаттың сындарлы шығармашылық мүмкіндіктерінің өсіп келе жатқан күшін ғана емес, сонымен бірге шығармашылықтың «деструктивтілігін» да айқын көрсетеді. XX және XXI ғасырлар тоғысындағы қазіргі өркениеттің ақпараттық қоғамға көшуі посткеңестік қоғам үшін саналы шындық пен қажеттілікке айналды және өмір сүру мен дамудың мүмкін жолдарын, демек, шығармашылық қызметті түсінуді қажет етеді. Посткеңестік кеңістіктегі соңғы онжылдықтар саясат, экономика, құқық саласындағы жаңалықтар қоғамдық өмірді танымастай өзгертті. Әлеуметтік өзгерістер шығармашылық іс-әрекеттің жаңа түсінігін, оның мүмкіндіктерін, әлеуметтік бағытын, шегін, шығармашылықтың деструктивті бағытын немесе кем дегенде оның шектеулерін болмауды талап етеді.

Шығармашылықты мақсат қою, мән қою және білім берудің семантикалық бағыты ретінде қарастыру М.Ю.Кондратьевтың адамның жеке басының жеке сипаттамаларының бастапқы сәті ретінде құндылық бағдарлары туралы түсіндіруіне сәйкес келеді [23]. Білім беру қызметінің мақсаттары мен міндеттері, жаңа мағыналар тудыру білім алушының құндылық бағдарларымен байланысты.

Осы уақытқа дейін ғалымдар жасампаздылықтың бар-жоғын немесе ол

ғылыми конструктор болып табылатыны туралы бірауыздылыққа қол жеткізе алмағанын айта кету керек. Жасампаздылықтың бар екенін мойындайтындар әдетте, оны жетістікке бағдар ретінде қарастырады.

Шығармашылық мәселесі дәстүрлі түрде екі аспект бойынша қарастырылады: онтологиялық және эпистемологиялық. А.Бергсоннан шыққан дәстүр бойынша, «шығармашылық жаңа өмірлік үздіксіз туылу ретінде өмірдің мәнін құрайды» [24, 157 б.].

XIX-XX ғасырдың басында шығармашылықтың өлшемшарттарының бірі және оның әмбебап мәні ретінде жаңашылдық қарастырылды, сонымен бірге шығармашылық актінің, түйсіктің өнімділігін ескеру ұсынылды. Бірақ жаңалық жаңалықтан ерекшеленеді, біз Кунның қалыпты ғылым мен ғылыми революция кезеңдерін бөлуімен келісетініміз бекер емес.

Шығармашылық мәселесін философиялық тұрғыдан қарастыру «шығармашылық қалай мүмкін, жаңаның өнімі қалай пайда болады, шығармашылық актінің онтологиялық мәні қандай?» деген сұрақтардан басталады. Жемістілік, (яғни көрінетін немесе ақпаратты бір нәрсе жасап шығару қабілеті) – бұл әрбір адам оған қабілетті ділдік және эмоционалдық құртылмаған нұсқау ма? Американдық зерттеуші А.Дж.Танненбаум сияқты ойлайтындардікі дұрыс шығар мүмкін [25]; жалпыға ортақ шығармашылық туралы аңыз дәрменсіз шығар? М.Фуко өзінің мәлімдемесінде адамдар «тарихи анықталған тіршілік иелері» және «субъективтіліктің белгілі бір формаларына, нормативтілік түрлеріне және тарихи болып табылатын білімге сәйкес құрылған» деп айтуы қаншалықты дұрыс [26, 27 б.].

Егер оны туындыдан, үдерістен бөлінетін нәтижелерден бөліп, шығармашылықтың бүкіл мәні жұмыстың бөлігі ретінде түпкілікті нәтижелерде толығымен көрінеді деп санасаңыз шығармашылық дегеніміз не? Шығармашылық тұлғалардың әлеуметтік тағдыры және олардың туындыларының мәдениеттер, дәуірлер, жалпы тарих контекстіндегі тағдыры қандай?

Бұл мәселелерде Г.С.Батищевпен келісуге тура келеді, олардың артында құндылық-дүниетанымдық ұстанымдар жатыр [5]. Батищев өз жұмысының көптеген парақтарында талдау арнаған субстанционизмге сәйкес, тек редуccionистік субъект – бұл жабық органикалық байланыстармен түйіндес және шығармашылық редуccionияға, сайып келгенде, шығармашылыққа емес, оны жасампаз емес әлемге кіргізетін субъект; анти-субстанционизмге сәйкес, адам субъект ретінде өзі әлеуметтік-атомдық байланыстармен түйіндес зат болып табылады; жабық нұсқада ол қалауы жоқ, ашық нұсқада ол объективті-диалектикалық шығу тегімен және жоғары құндылық бастамашылығымен адам шығармашылығын үйлестіре алмайды [5].

XX ғасырдың екінші жартысында ол адамның шығармашылық қызметіне ақталудың критерийлік өлшемін беретін құндылықты-мәнді тамырлану және нәтижелі мәртебелену және ол үшін жасампаз қарым-қатынаста болу үшлай лайықты деген сұраққа жауап табуға тырысқан Г.С.Батищевтің позициясын метафизикалық әртүрлілікке жатқызуға болады.

Зерттеу нәтижелері

«Шығармашылық» ұғымы дәстүрлі түрде адамның іс-әрекетінің ерекше түрін, оның ішінде жаңашылдықпен және тәуелсіздігімен ерекшеленетін ақыл-ой мен материалды білдіреді. Жұмыста біз негізінен шығармашылық ойлау, білім беру үдерісінде шығармашылық іс-әрекеттің қалыптасуы, ғылыми шығармашылық туралы сөйлесетін боламыз.

Белгілі бір, тар мағынада кез-келген ой шығармашыл, өнімді, тәуелсіз болып табылады. Сондықтан жеке зерттеушілер ойлауды репродуктивті және өнімді (шығармашылық) деп бөлуді орынсыз деп санайды. Сөздің турасына келсек ол да жоқ, басқасы да жоқ. «Жай» ойлау бар – өзіңмен өзін іздеу және адамның айтарлықтай жаңалық ашуы.

Шығармашылық белсенділікке не себеп болады? Оны не ынталандырады? Оның ішкі ынталандырулары қандай?

Шығармашылық процестің өзін-өзі ын-таландыру механизмдері қандай? Олар объект-субъект жоспарымен қалай байланысты? Адамның шығармашылық күштерін мақсат ретінде қалай дамытуға болады? Қызметтің субъективті-мотивациялық саласының, оның ішінде құндылық-семантикалық саласының рөлі қандай? Шығармашылық қалай мүмкін? Оны мүмкіндіктен шындыққа айналдыратын не? Мүмкін біз Фукомен келісуіміз керек, ол өзін-өзі тануды ұйымдастыру мүмкіндіктерінің бірі болып табылатын субъектінің құрылуына, дәлірек айтсақ, субъективтілікке қол жеткізу процесін «субъектендіру» деп атайды [26, 27 б.].

Сонымен, «XX ғасырдың екінші жартысында осы мәселемен айналысқан психологтар мен философтардың арқасында біз жаңа нәрсені жасайтын адамның кез-келген әрекетін шығармашылық іс-әрекет деп атаймыз, ол сыртқы әлемнің қандай-да бір нәрсесі немесе белгілі ақыл-ой құрылысы бола ма, жоқ па, бәрібір адамның өзінде өмір сүретін және ашылатын сезім» [27, 219 б.].

Шығармашылықты өнімді және стихиялық құбылыс ретінде зерттеу Д.Б.Богоявленскаяның «Жасампаздық өрісі» деп аталатын әдісі арқылы жүргізіліп отырды. Бұл зерттеулерде таным үдерісі қабылданған тапсырмамен тек бірінші кезеңде белгіленгені анықталды. Содан кейін, адам мәселенің шешімін танымға қатысты сыртқы мақсаттарды жүзеге асырудың құралы ретінде қарастыратындығына немесе оның өзі мақсат екендігіне байланысты үдерістің тағдыры да анықталды. Бірінші жағдайда ол мәселе шешілген соң бірден үзіледі. Екіншісінде қызметтің өзіндік қозғалысының феномены туындайды.

Әрбір шығармашылық күш ерекше және белгілі бір бағытта болжанбайды, бірақ ол мүлдем ерікті, ретсіз, белгілі бір тәртібі, ішкі өлшемі мен нормасы жоқ болып табылмайды. Жаңаның мәртебесі оның ескіден айырмашылығымен ғана емес, сонымен бірге онымен ерекше байланысымен де анықталады. Белгілі бір іс-әрекеттің мәнмәтінінде жаңа өзін үзбе, кезең, оның мазмұнды ашылу сәті, өзіндік логикасы ретінде куәландырады.

Мұнда жаңалықтың өзі үдерістің сабақтастық бірлігіне қосылу ретінде ескіге қажетті қатынасты қамтиды. Бұл үдерістің аясында ескі «өзінің» жаңасын ғана емес, оның пайда болуын анықтап қана қоймайды, сонымен бірге жаңасы «өзінің» ескісін де қарастырады, ондағы осы ерекше логиканы көрсетеді.

Бұдан шығатыны, ескі-жаңа диалектика дискретті - үздіксіз диалектикамен байланысты, одан бөлінбейді. Шығармашылық үдеріс, негізінен, бірнеше қадамдардың сомасына бөлінбейді. Ол мұндай үлкен және сегментті сомдан шығарылмайды. Оған континуалды компонент кіреді – дискреттік көріністердің (тұтас өмірлік бағдар, әлімдік қарым-қатынас сипаты, нақты, үздіксіз нәтиже беретін нақты әлеуметтік-мәдени тәжірибе) артында жасырылған терең қабат. Қозғалысты тыныштық күйлерінің, бекітілген сегменттердің қосындысынан алуға болмайтындай, шығармашылық үдерісті бекітілген құрылымдардың, сатылардың, фазалардың жиынтығынан «жинауға» болмайды. Мұнда біз алдыңғысынан тікелей келесі қадамды алып тастамаймыз, өйткені олардың байланысы үдерістің үздіксіз деңгейімен делдал болады.

Адамның әлеуметтік және жеке реттеуші құрылымдарының жетілу кезеңдеріне тек шығармашылық субъект ретінде ғана емес, сонымен бірге шығармашылық тұлға, шығармашылық даралық ретінде көтерілген сайын, жергілікті адамзат қоғамдастығының тіршілік әрекетінің тұрақтылығына ғана емес, сонымен бірге планетарлық және ғарыштық масштабтағы адам мен биосфераның бірлескен эволюциясының тұрақтылығын қамтамасыз ететін білім мен құндылықтар шығармашылық үдерістің үйлестірушілері болады.

Бүгінгі күннің талабы ретінде өмір бойы білім алу оқуға үйрету, танымдық қажеттіліктер мен шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру міндетін қояды. Белек өнімді ойлауға негізделген жаңа, оның ішінде сандық технологияларды, технологияларды меңгеруі, дамыған коммуникативтік қабілеттерге ие болуы, рефлексияны, логикалықты, сындарлы сыни шығармашылық ойлауды, бастамашылдықты, динамизмді,

икемділікті, еркін, жаңашылдықты және шығармашылықты болжайтын ойлау мәдениетін дамытуы тиіс.

Кенеттен қазіргі білім берудің мақсаты шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру деген пікірлер жиі кездеседі. Бұл ақпараттық дәуір басталғанға дейін жасампаздылық пен шығармашылық технологиялар туралы аз адамдар білетін кейбір пікірлерге қайшы келеді [28], Ч.Спирмен негізін қалаған дәстүрлі түрде жасап шығарылған жасампаздылық теориясын Д.Гилфордтың атымен байланыстыратынын нақтылау қажет. Эдуард де Боно шығармашылық мәселесіне өзі 60-шы жылдарда жазған «Ойлау өнері. Латералды ойлау қиын мәселелерді шешудің тәсілі ретінде» кітабын арнаған болатын [19]. Сократтың майевтикасы туралы біле отырып, өзін Сократ деп санауға болмайтын шығар, 6 шляпаның техникасын біле отырып, өзіңізді Э. де Боноға ұқсатуға тырыспаңыз. Жасампаздылық қабілеттердің стандартты емес екендігі мен мәселені шешу алгоритмінің болуын қалай біріктіруге болады?

Бұл сөздерді дәлме-дәл түсінетін және бүгінгі таңда «шығармашылық ойлауға үйретуге» мүмкіндік беретін әдістерді «ойлап тапқан» адамдардың шағымдарына Д.Богоявленская ашулы жауап береді, бұл шынайы шығармашылық пен оның нәтижесі бастапқы мақсатқа қарағанда кеңірек екендігімен сипатталады [29, 62 б.]. Шынайы шығармашылық үдерістің сыртқы бейтараптығын баса көрсете отырып, адамның рухани әлеуетін анықтайтын әлеуметтік-мәдени жағдайды және оның жалпы детерминациясын жоққа шығаруға болмайды. Шығармашылық сыртқы детерминацияға қайшы және одан туындамайды, ол тұлғаның терең потенциалдарын ішкі детерминация ретінде және осы мағынада еркін іс-әрекет ретінде ашу сияқты. Шығармашылыққа өзгеше тән нәрсе - бұл мәселені шешу ғана емес, сонымен қатар жаңа мәселге шығу. Ешқандай тренинг шығармашылық қабілеттерді дамыту құралы бола алмайды деген Д.Б.Богоявленскаяның сөзімен келіспеуге болмайды [1, 35 б.].

Қазіргі дәуірдегі әлеуметтік өзгеріс-

тердің маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес, өйткені олар ғаламшар халқының барлық топтарына әсер етеді және жаһандану үдерісінде ұлттардың, мемлекеттердің және жалпы ғаламшарлық өркениеттің болашағын анықтайды. Бүгінгі таңда сендіруді тәрбие беру үдерісінің және белгілі бір қасиеттері бар адамды қалыптастырудың негізі ретінде тану идеясын жаппай айыптаса да санаға айла-шарғы жасау, түпкі сана деңгейіне әсер ету үмітімен байланысты тұжырымдамалардың әсері ерекше өсті. Агрессивті маркетингпен бірге қоғамға қарсы, агрессивті шығармашылықтың әсерінің артуы деструктивтілікпен байланысты үлкен қауіпке ие, бұл адамдар арасындағы өзара әрекеттесудегі агрессияны макроәлеуметтік қатынастар деңгейіндегі қақтығыстардың көрінісі ретінде қарастыруды қамтиды. Сонымен, посткеңестік әдебиетте шетелдік психологиядан алынған шығармашылық термині көбінесе ғылыми әдебиеттерде қалыптасқан шығармашылық фразаны алмастырғанына назар аударуға болмайды.

Посткеңестік әдебиеттегі шетелдік психологиядан алынған жасампаздылық термині көбінесе ғылыми әдебиеттерде қалыптасқан шығармашылық қабілеттер сөз тіркесін алмастырғанына назар аудармауға болмайды. «Шығармашылық» және «жасампаздылық» сөздерін жеке зерттеушілер синоним ретінде қолдана бастады. Мысалы, М.А.Холодная шығармашылық интеллектуалдық мүмкіндіктер мен жасампаздылықты ұқсастырады [30, 11 б.]. Баланың IQ және ата-анасының білімі мен отбасының әлеуметтік-экономикалық мәртебесінде оң байланысты тауып [30, 33 б.], оның жасампаздылықты қызметтің регламенттелмеген жағдайларында әр түрлі бірегей идеяларды туындату қабілеті ретінде қарастыруы әділетті [30, 124 б.].

Шығармашылық пен жасампаздылық терминдері бір болмаса да, көбінесе синонимдер ретінде қолданылады. Шығармашылық үдеріс жаңа өнімдік нәтижеге алып келеді, ал жасампаздылық үдерісі бірегей, бірақ әрдайым

өнімді емес нәтижеге алып келеді. Я.А. Пономарев, В.Н. Дружинин, В.Н. Пушкин және басқа да заманауи ғалымдардың пайымдауынша шығармашылық ойлаудың негізгі белгісі – мақсаттың немесе адам ойының және соңғы нәтиженің сәйкес келмеуі. Ойлаудың бұл түрі ақыл-ой әрекетінің нәтижесінде пайда болады және белгілі бір өнімнің пайда болуымен байланысты, бұл өз кезегінде түпкілікті нәтижені білдіреді. Шығармашылық – белгілі анықтамалардың көпшілігінде жаңа нәтиже беретін қызметке теңестіріледі (білім, мінез-құлық формалары, өнім және т.б.), бірақ бұл жаңаны алу үдерісі қарастырылмайды, алайда алынған жаңалықтың дәрежесі анықталады.

Кейіннен «түпнұсқалық» терминін Гилфорд ойлаудың икемділігімен, ойлау әрекетін бір қарым-қатынас жүйесінен екіншісіне оңай ауыстыру қабілетімен байланыстыратын болды.

«Түпнұсқалық» терминінің бірінші мағынасы – жалпыға бірдей қабылданғандардан өзгеше идеяларды қалыптастыру мүмкіндігі, бірақ бұл олардың басқаларға пайдалы болатындығын білдірмейді (бұл қарапайым түпнұсқалық деңгейде болуы мүмкін).

В.Освальд түпнұсқалықты «өздігінен бір нәрсені жасай алу қабілеті» деп қарастырған.

Үшінші мағына – жалпыға бірдей танылғаннан өзгеше және құбылыстың ішкі байланыстарына терең енетін, тұтас көзқарасы бар идеялардың ұрпағы.

Жасампаздылық «әр түрлі бағытта ойлау қабілеті» ретінде анықталған дивергенция терминіне жақын. Жасампаздылықты көбінесе стандартты емес (ассоциативті) ойлаумен байланыстырады немесе шығармашылыққа қабілеттілік ретінде кең түсінік береді. Осылайша, мағынасы бойынша бір-біріне жақын бірнеше терминдер бар.

Гилфордың көзқарасынан шықсақ, жасампаздылық – дивергенттілік – ассоциативті ойлау. Түпнұсқалық – иілгіштік және стандартты емес ойлау. Шығармашылық – өнімді дивергенттілік.

Ойлаудың жасампаз түрін (Дж. Гилфорд, Н. Марш, Ф. Хеддон, Л. Кронбах, Е.П. Торренс) жасампаздылық деп атады

және жаңа заттарды жасап шығару мен бар заттардың негізіндегі ұғымдармен байланысты болған ойлау түрі ретінде оны ақыл-парасаттан бөлек зерттеді.

Қорытынды

«Жасампаздылық» және «шығармашылық» терминдерін синоним ретінде тану дұрыс емес шығар, себебі олардың айырмашылығын мойындау инновациялық шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселелерін, маманның зияткерлік әлеуетін арттыру жолдары мен әдістерін зерттеумен байланысты мәселелер шеңберін кеңейтуге мүмкіндік береді. Жасампаздылық астарында шығармашылық дарындылық деңгейі, адамның салыстырмалы түрде тұрақты сипаттамасын құрайтын шығармашылық қабілеті түсіндіріледі. Дәстүрлі кеңестік білімнің, батысқа қарағанда технократиялық болмағанын түсіну керек, ол Боткин, Аль Манжра және Малицаның баяндамасында айтылған инновациялық білімнің «оқу шегі жоқ» кезеңінде ақ іздеу сипатымен ерекшеленген.

«Жоғары білім беру студенттерінде шығармашылық ойлауды қалыптастыру» мақаласының авторлары мектеп пен жалпы кеңестік білім беру жүйесін догматизмде кінәлай отырып, ақпаратты қарапайым есте сақтауға, басқаша айтқанда, репродуктивті ойлауға негізделген қандай жоғары мектеп пен кеңестік білімді айтты екен? [7]. Бұл пікір біздің отандық білім беру жүйемізде жақын арада тиісті бағалау болмайтынын байқататындығы айқын. Бұл қадам бізді өзіміз бас тартуға тырысатын технократтық білімге қарай итермелейді.

«Шығармашылық» терминін «жасампаздылық» терминіне алмастыруды орынды деп санау мүмкін емес шығар [31, 30 б.]. 60-шы жылдары. 20-шы ғасырда интеллект және шығармашылық сынақ-тарымен қамтылмаған танымдық іс-әрекеттің аспектілерін зерттеу үшін зерттеу мінез-құлық тестілері қолданыла бастады.

Талқыланатын мәселеге пәнаралық көзқарастың арқасында шетелдік әдебиеттерде зерттеушілер жасам-

паздылықты дивергенттік ойлауды (өзіндік ерекшелікте, еркіндікте, ойлаудың икемділігінде нақты жүзеге асырылады) дамыту ретінде анықтайтынын білуге мүмкіндік берді, әрі олар «шығармашылық» пен «жасампаздылық» ұғымдарын бір-біріне ұқсастырады. Отандық зерттеушілер іс жүргізу парадигмасы аясындағы жасампаздылықты шығармашылық қызметтің нәтижесі ретінде анықтайды. Жасампаздық туралы қазіргі заманғы идеялар адамның жеке дамуына ықпал ететін шығармашылық қызметінің нәтижесінде адамның мәдениетпен байланысын білдіреді. Талдау нәтижесінде біз жасампаздылық ұғымын жеке адамдар арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттесу мүмкіндіктерін анықтайтын жеке тұлғаның интегралды қасиеті ретінде анықтаймыз, онда үдерістің, өнімнің және жеке тұлғаның ерекше қасиеті олардың өзіндік ерекшелігі болып табылатын жасампаздылық үдерісіне қатыса отырып, адам жасампаздылық ортасында белсенді болып, жасампаз тұлғаның ерекшеліктерін игеріп, содан кейін жасампаздылық өнімі де өзектендіріледі, сонымен қатар «жасампаздардың» мүмкіндіктерін абсолюттей отырып, кез-келген тәсілмен тез табысқа, жетістікке жетуді қалайтындар мақсат қою дағдарысы мәселесін ескермейтінін атап өткен жөн. Әлеуметтік және конструктивті бағытталған шығармашылық іс-әрекет деп біз өзара әрекеттесуде көрінетін, жаңа нәрсе жасайтын іс-әрекетті атаймыз (бұл сыртқы әлемнің қандай да бір нәрсесі немесе белгілі ақыл-ой немесе сезім құрылысы бола ма, тек адамның өзінде өмір сүреді және ашылады) және дамуды шарттайды (әйтпесе бұл деструктивтілік). Бүгінгі таңда шығармашылық қызметтің мұраттары мен құндылықтарының өзгеруі қандай болады? Деструктивті іс-әрекеттің алдын алу, өркениеттік шығармашылықтың қаупін азайту туралы сұрақтар, оның ішінде шығармашылық іс-әрекеттің мәні туралы сұрақтар, әрине, біздің заманымыздың маңызды философиялық мәселелерін білдіретін сұрақтар болып табылады.

Жасампаздылық пен шығармашылықты зерттеу бойынша ғылыми әдебиеттерді талдау зерттеу ұстанымдары мен оларды қалай зерттеу керектігі туралы көзқарастардың алуан түрлілігін көрсетті. Біз мәселенің өзектілігі тұрғысынан ең маңызды бірнеше жағына тоқталдық. Біз мәселенің өзектілігі тұрғысынан ең маңызды бірнеше жағына тоқталдық. Алайда, білім беру ғана емес, сонымен бірге ғылым менеджерлері де бүгін де жасампаздылықтың мәнін дұрыс түсінбейтінін ескеру қажет. Бүгінгі таңда ғылыми өлшем саласындағы менеджердің назарын ғылыми шығармашылықтан алып жариялау белсенділігіне аударуда [32]. Егер бірінші жағдайда шығармашылықтың өзі туралы айтуға болатын болса, екіншісінде керісінше жасампаздылық туралы. Алайда, ғылыми шығармашылықты бағалаудан көрініп тұрғандай, ғылыми үдеріс жетекшілерінің күшжігері шығармашылықты ынталандыру міндетінен жарияланымдар санын көбейту міндетіне ауысады. Ұлыбританияның барлық ғылыми ұйымдарының, университеттерінің, департаменттерінің, зертханаларының 2008-2013 жылдардағы жетістіктерін бағалау үшін құрылған Research Excellence Framework жүйесінің барлық төрт комиссиясының жұмысында жеке жарияланымдарды бағалау кезінде олар жарияланған журналдардың импакт-факторын ескеруге тыйым салынғанын атап өтпеу мүмкін емес, өйткені импакт-фактор сауда құралы болып саналады, бірақ ол ғылымды бағаламайды. Бұнымен келіспей кетуге болмайды.

Қазіргі заманғы дизайндағы Қазақ ұлттық сәндік-қолданбалы өнері саласындағы маман Юлия Ильинична Мазинамен келіспеуге болмайды, оған сәйкес «шығармашылық үдерістің шындықтың өзінде де, мәдени мұрада да объективті алғышарттары болғанымен, оны тікелей шығармашылық қызмет субъектісі жүзеге асырады. Бірден айта кету керек, кез – келген жаңашылдық шығармашылық емес ... Жаңаны құру бір уақытта мәдени құндылықтардың шығармашылығына айналады, егер ол жалпыға бірдей мазмұнды алып жүрсе,

жалпы мәнге ие болса, басқа адамдардан жаңғырық алады. Мәдениет жұмысында әмбебап, органикалық бірегейлікпен біріктірілген» [33].

Ресей Федерациясында да, Қазақстан Республикасында да педагогика саласындағы мамандар қолдайтын шығармашылық дегеніміз не? Олар «жасампаз тұлғалар» кейде кез-келген тәсілмен қол жеткізетін стандарттылыққа, тиімділікке, сәттілікке назар аударады, бұнымен мүлдем келісуге болмайды.

Әдебиеттер тізімі

1 Богоявленская Д.Б., Богоявленская М.Е. Одаренность: природа и диагностика. – М., АНО «ЦНПРО», 2013. – 208 с.

2 Степанов А.А. Креативность и концепции научно-технического творчества // *Вестник ТГПУ*. – 2012. - №2 (117). - С. 231-234.

3 Бердяев Н.А. Смысл творчества. - М., Правда, 1989. - 608 с.

4 Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. Соч. в 6 т. - М., Педагогика, 1990. - Т.6. – 528 с.

5 Батищев Г.С. Введение в диалектику творчества. - СПб., РХГИ, 1997. - 464 с.

6 Сферы общественной жизни. – М, 1993. - 206 с.

7 Шевченко Н.Ю., Лебедева Ю.В., Неумоина Н.Г., Корбакова Т.В. Формирование креативного мышления у студентов высшего образования» // *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. - 2014. - № 11. – С. 658-662.

8 Яголковский С. Р. Влияние обмена идеями на креативность: автореферат дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.01. - Москва, 2005. - 24 с.

9 Бегалиева С.Б. О креативности как об устойчивой характеристике личности // *Успехи современного естествознания*. - 2015. - № 1-5. - С. 847-849.

10 Мешкова Н.В., Ениколопов С.Н. Креативность и девиантность: современное состояние проблемы в психологии // *Психология и право*. - 2020. - № 3. - Том 10. - С. 86–107.

11 Hao N. et al. A New Tool to Measure Malevolent Creativity: The Malevolent Creativity Behavior Scale // *Frontiers in Psychology*. – 2016. Volume 7. – P. 682.

12 Мешкова Н.В., Ениколопов С.Н. Креативность и девиантность: связь и взаимодействие // *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. - 2018. - № 2. - Том 15. - С. 279-290.

13 Тихомиров О.К. Психологические исследования творческой деятельности. – М.,

Наука, 1975. – 253 с.

14 Тихомиров О.К. Психология мышления. - М.: Изд-во Моск. университета, 1984. - 272 с.

15 Клишина М.В. Проблема творчества в истории философии и науки /IX Материали международного научна практична конференция «Настоящи изследвания и развитие», 17 - 25 января. - София, 2013. - С. 218-230.

16 Пономарев Я.А. Психология творчества. - М., МПСИ, 1999. - 324 с.

17 Зинченко В. П. Образование, культура, сознание // *Философия образования для XXI века*. – М., 1992. - С. 87-104.

18.Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. - М., Политиздат, 1972. - 303 с.

19 Боно де Э. Искусство думать. Латеральное мышление как способ решения сложных задач. – М., Альпина Диджитал, 2015. – 170 с.

20 Монахов В.М. Перспективы понятийно-категориального аппарата дидактики при переходе к новым ФГОС ВПО // *Педагогика*. - 2012. - №5. - С. 27-35.

21 Сенько Ю.В. Целеполагание в педагогическом процессе // *Педагогика*. - 2015. - №1. – С. 14-22.

22 Новиков А.М. Основания педагогики. - М., Эгвес, 2010. - 208 с.

23 Кондратьев М. Ю. Социальная психология образования: учебное пособие для вузов. – Москва, Издательство Юрайт, 2020. – 321 с.

24 Бергсон А. Творческая эволюция. – М., Терра – Книжный клуб; Канон-Пресс, 2001. – 384 с.

25 Tannenbaum A.J. Gifted children: psychological and educational perspectives. - New York, Macmillan, 1983. – XVI. - 527 p.

26 Фуко М. Археология знания. - М., 1994. - 416 с.

27 Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. - М., 1974. - 115с.

28 Дорошева Л. В. Креативность и творчество // *Иновационные технологии обучения физико-математическим и профессионально-техническим дисциплинам: материалы VIII Международной научно-практической интернет-конференции*. – Мозырь, МГПУ им. И. П. Шамкина, 2016. - С. 219-221.

29 Богоявленская Д.Б. Что выявляют тесты интеллекта и креативности? // *Психология, журнал ВШЭ*. - 2004. - № 2. - Том 1. - С. 54-65.

30 Холодная М.А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования. – СПб., Питер, 2002. – 272 с.

31 Метафизика креативности. – М., РФО, 2006. – 163 с.

32 Пирожкова С.В., Пирожков В.В. Можно ли измерять научное творчество? (материалы круглого стола) // *Вопросы философии*. – М. - 2014. № 4. – С. 50–74.

33 Мазина Ю. И. Культурные традиции как ценностный ориентир существования и развития современной культуры // *Известия АлтГУ*. - 2011. - №2-1. - С. 176-178.

Transliteration

1 Bogojavlenskaja D.B., Bogojavlenskaja M.E. Odarennost': priroda i diagnostika [Giftedness: nature and diagnosis]. - M., ANO «CNPRO», 2013. - 208 s. (in Russ)

2 Stepanov A. A. Kreativnost' i koncepcii nauchno-tehnicheskogo tvorchestva [Creativity and concepts of scientific and technical creativity] // *Vestnik TGPU*. - 2012. - №2 (117). - S. 231-234. (in Russ)

3 Berdjajev N.A. Smysl tvorchestva [The meaning of creativity]. - M., Pravda, 1989. - 608 s. (in Russ)

4 Ushinskij K.D. Chelovek kak predmet vospitaniya. Opyt pedagogicheskoj antropologii [Man as an object of education. Experience of pedagogical anthropology]. Soch. v 6 t. - M., Pedagogika, 1990. - T.6. - 528 s. (in Russ)

5 Batishhev G.S. Vvedenie v dialektiku tvorchestva [Introduction to the dialectic of creativity]. - SPb., RHGI, 1997. - 464 s. (in Russ)

6 Sfery obshhestvennoj zhizni [Spheres of public life]. - M., 1993. - 206 s. (in Russ)

7 Shevchenko N.Ju., Lebedeva Ju.V., Neumoina N.G., Korbakova T.V. Formirovanie kreativnogo myshlenija u studentov vysshego obrazovaniya [Formation of Creative Thinking in Higher Education Students] // *Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamentalnyh issledovanij*. - 2014. - № 11. - S. 658-662. (in Russ)

8 Jagolkovskij S. R. Vlijanie obmena idejami na kreativnost' [The influence of the exchange of ideas on creativity]: avtoreferat dis. ... kandidata psihologicheskikh nauk: 19.00.01. - Moskva, 2005. - 24 s. (in Russ)

9 Begaljeva S.B. O kreativnosti kak ob ustojchivoj karakteristike lichnosti [On creativity as a stable characteristic of a personality] // *Uspehi sovremennogo estestvoznaniya*. - 2015. - № 1-5. - S. 847-849. (in Russ)

10 Meshkova N.V., Enikolopov S.N. Kreativnost' i deviantnost': sovremennoe sostojanie problemy v psihologii [Creativity and deviance: the current state of the problem in psychology] // *Psihologija i pravo*. - 2020. - № 3. - Tom 10. - S. 86-107. (in Russ)

11 Hao N. et al. A New Tool to Measure Malevolent Creativity: The Malevolent Creativity Behavior Scale // *Frontiers in Psychology*. - 2016. Volume 7. - R. 682.

12 Meshkova N.V., Enikolopov S.N. Kreativnost' i deviantnost': svjaz' i vzaimodejstvie [Creativity and deviance: connection and interaction] // *Psihologija. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki*. - 2018. - № 2. - Tom 15. - S. 279-290. (in Russ)

13 Tihomirov O.K. Psihologicheskie issledovanija tvorcheskoj dejatel'nosti [Psychological studies of creative activity]. - M., Nauka, 1975. - 253 s. (in Russ)

14 Tihomirov O.K. Psihologija myshlenija [Psychology of thinking]. - M.: Izd-vo Mosk. universiteta, 1984. - 272 s. (in Russ)

15 Klishina M.V. Problema tvorchestva v istorii filosofii i nauki [The problem of creativity in histories of philosophies and sciences] // IX Materiali mezhdunarodna nauchna praktichna konferencija «Nastojashhi issledovanija i razvitiye», 17 - 25 janvarja. - Sofija, 2013. - S. 218-230. (in Russ)

16 Ponomarjev Ja.A. Psihologija tvorenija [The psychology of creation]. - M., MPSI, 1999. - 324 s. (in Russ)

17 Zinchenko V. P. Obrazovanie, kul'tura, soznanie [Education, culture, consciousness] // *Filosofija obrazovanija dlja XXI veka*. - M., 1992. - S. 87-104. (in Russ)

18 Spirkin A.G. Soznanie i samosoznanie [Consciousness and self-awareness]. - M., Politizdat, 1972. - 303 s. (in Russ)

19 Bono de Je. Iskusstvo dumat'. Lateral'noe myshlenie kak sposob reshenija slozhnyh zadach [The Art of Thinking. Lateral thinking as a way to solve complex problems]. - M., Al'pina Didzhital, 2015. - 170 s. (in Russ)

20 Monahov V.M. Perspektivy ponjatijno-kategorial'nogo apparata didaktiki pri perehode k novym FGOS VPO [Prospects for the conceptual and categorical apparatus of didactics in the transition to the new Federal State Educational Standards of Higher Professional Education] // *Pedagogika*. - 2012. - №5. - S. 27-35. (in Russ)

21 Sen'ko Ju.V. Celepolaganie v pedagogicheskom processe [Goal-setting in the pedagogical process] // *Pedagogika*. - 2015. - №1. - S. 14-22. (in Russ)

22 Novikov A.M. Osnovanija pedagogiki [Foundations of Pedagogy]. - M., Jegves, 2010. - 208 s. (in Russ)

23 Kondrat'ev M. Ju. Social'naja psihologija obrazovanija: uchebnoe posobie dlja vuzov [Social psychology of education: textbook for universities]. - Moskva, Izdatel'stvo Jurajt, 2020. - 321 s. (in Russ) (in Russ)

24 Bergson A. Tvorcheskaja jevoljucija [Creative evolution]. - M., Terra - Knizhnyj klub; Kanon-Press, 2001. - 384 s. (in Russ)

25 Tannenbaum A.J. Gifted children: psychological and educational perspectives. - New York, Macmillan, 1983. - XVI. - 527 p.

26 Fuko M. Arheologija znanija [Archeology of knowledge]. - M., 1994. - 416 s. (in Russ)

27 Fuko M. Slova i veshhi. Arheologija gumanitarnykh nauk [Words and things. Archeology of the Humanities]. - M., 1974. - 115 s. (in Russ)

28 Dorosheva L. V. Kreativnost' i tvorchestvo

tvo [Creativity and creation]// Innovacionnye tehnologii obuchenija fiziko-matematicheskim i professional'no-tehnicheskim disciplinam: materialy VIII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj internet-konferencii. - Mozyr', MGPU im. I. P. Shamjakina, 2016. - S. 219-221. (in Russ)

29 Bogojavlenskaja D. B. Chto vyjavljajut testy intellekta i kreativnosti? [What do intelligence and creativity tests reveal?] // *Psihologija, zhurnal VShJe*. - 2004. - № 2. - Tom 1. - S. 54-65. (in Russ)

30 Holodnaja M.A. Psihologija intellekta: Paradoksy issledovanija [The Psychology of Intelligence: The Paradoxes of Research]. - SPb,

Piter, 2002. – 272 s. (in Russ)

31 Metafizika kreativnosti [Metaphysics of creativity]. – M., RFO, 2006. – 163 s. (in Russ)

32 Pirozhkova S.V., Pirozhkov V.V. Mozhno li izmerjat' nauchnoe tvorcestvo? (materialy kruglogo stola) [Can scientific creativity be measured? (Materials of the round table)]// *Voprosy filosofii*. – M. - 2014. № 4. – S. 50–74. (in Russ)

33 Mazina Ju. I. Kul'turnye tradicii kak cenostnyj orientir sushhestvovanija i razvitija sovremennoj kul'tury [Cultural traditions as a valuable reference point for the existence and development of modern culture] // *Izvestija Alt-GU*. - 2011. - №2-1. - C. 176-178. (in Russ)

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

<i>Марина Васильевна Клишина</i>	профессор, философия ғылымдарының кандидаты, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
<i>Нұргүл Ерқанатқызы Тутинова</i>	PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
<i>Галия Рустембековна Сейфуллина</i>	доцент, философия ғылымдарының кандидаты, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
<i>Марина Васильевна Клишина</i>	профессор, кандидат философских наук, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан
<i>Нургуль Еркнатовна Тутинова</i>	PhD, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан
<i>Галия Рустембековна Сейфуллина</i>	доцент, кандидат философских наук, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан
<i>Marina Klishina</i>	Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan
<i>Nurgul Tutinova</i>	PhD, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan
<i>Galia Seifullina</i>	Associate Professor, Candidate of Philosophical Sciences, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan

